

УДК. 343.9

О.В. ГЕРАСИМОВ,

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ, ЩО ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИНИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Ключові слова: особа злочинця, особистість злочинця, типи злочинців, кримінологічна характеристика особи злочинця

Особа злочинця займає центральне місце серед питань, що є предметом кримінології. На думку відомого юриста В.М. Кудрявцева кримінологія як наука починається з вивчення особи злочинця [1, с.26]. З часу виникнення кримінології як окремої науки по різному ставилось і вирішувалось питання про те, що таке особа злочинця, чи мають злочинці специфічні риси, що відрізняють їх від не злочинців. Особливого розвитку питання про особу злочинця набуло в період з кінця XIX століття, та початку XX століття. Найбільш відомий прихильник виділення злочинного типу людини був італійський лікар Чезаре Ломброзо, який опублікував свою знамениту працю «Злочинна людина» спочатку у журналі «Юридичний вісник Ломбардії», а у 1876 році окремим виданням. З того часу відношення до проблеми вивчення особи злочинця змінювалося від спроб знайти докази того, що злочинці це окремий вид людини, або такий, що має ознаки виродження, до повного заперечення існування будь-яких специфічних якостей, притаманних тільки особам, засудженими за вчинення злочинів, окрім формальної – вступу в силу обвинуваченого вироку суду.

Різним аспектам особи злочинця було присвячено значну кількість наукових робіт. Цією проблематикою, зокрема, займалися: Ю.В. Александров, О.М. Бандурка, А.Б. Блага, О.Ф. Бобильов, І.Г. Богатирьов, В.В. Васи-

левич, М.Ю. Валуйська, В.О. Глушков, В.В. Голина, В.К. Грищук, О.М. Гумін, М.Л. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Ігнатов, А.О. Йосипов, В.В. Коваленко, В.В. Корочинський, О.М. Костенко, І.П. Лановенко, О.А. Мартиненко, П.С. Матишевський, М.І. Панов, І.К. Туркевич та багато інших вчених. Разом із тим, питання розробки кримінологічної характеристики осіб, які скоїли злочини у банківській сфері, залишилася поза увагою вчених кримінологів. Крім того, у науці спостерігається неоднозначність думок з таких питань, як застосування та співвідношення понять «особа злочинця» і «особистість злочинця», визначення типових рис особи злочинця, що підтверджують самостійність цього феномену, критеріїв класифікації та типології злочинців та ін. Тому метою статті є вдосконалення кримінологічної теорії про особу злочинця у банківській сфері.

На сьогоднішній день в кримінологічній науці існує не тільки безліч різних дефініцій терміну «особа злочинця», але й немає єдиного погляду на те, якій термін взагалі слід вживати «особа злочинця» або «особистість злочинця». На думку відомого українського кримінолога А.П. Закалюки через те, що в українській мові термін «особа» зазвичай об'єднує два російських терміни: «лицо» і «личность», виникають непорозуміння, зокрема при спеціальному науковому використанні цього терміну, коли потрібно відділити особу від її соціальної якості. Через це, на його думку, в українській науковій літературі поряд із терміном «особа» вживається термін «особистість» для визначення соціальної складової особи [2, с.234]. Аналізуючи вітчизняну кримінологічну літературу дійсно можна зустріти ці два терміни, але у той же час важко простежити якої би то ні було закономірності у застосуванні цих термінів. Так, інший відомий український кримінолог, фахівець з питань економічної злочинності О.Г. Кальман у роботі «Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми» застосовує ці два терміни як тотожні, незва-

жаючи на те, що в його роботі вживаються два терміни: «особа» і «особистість» у окремому значенні, різниця між якими полягає, на його думку, у тому, що термін «особа» в українській мові застосовується тоді, коли йдеться про людину взагалі, термін «особистість» – у тих випадках, коли треба підкреслити індивідуальні властивості особи [3, с.86]. На наш погляд, значення термінів «особа», «особистість», «особа злочинця» потрібно визначати в залежності від контексту, за аналогією з терміном «право», який, як відомо, може використовуватися як суб'єктивне право так об'єктивне право. У зарубіжній кримінології взагалі не використовується такий термін, як «особа злочинця», а замість цього вживається терміни «злочинець», «правопорушник», «девіант», «деліквент». Для мети цієї роботи, вважаємо правомірним вживати терміни «особа» та «особистість» як тотожні.

Як вище було зазначено, сьогодні в кримінологічній літературі існує безліч дефініцій особи злочинця, але з усіх них можна виділити два основних підходи до проблеми особи злочинця. Одні вчені стоять на позиції, що «особа злочинця», це така особа, якій притаманні специфічні негативні риси, які відрізняють її від не злочинців. До числа прихильників такої точки зору належать О.Б. Сахаров, Н.Ф. Кузнецова, Ю.М. Антонян, Г.М. Міньковський, А.Ф. Зелінський, І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман та інші. Прихильники іншої точки зору (Ю.Д. Блувштейн, Я.І. Гілінський, І.І. Карпець та ін.), які вважають що немає жодної властивості, яка була би притаманна виключно особі злочинця, окрім формальної – вступу в силу обвинувального вироку суду. Так, на думку Ю.Д. Блувштейна, поняття «особа злочинця» нічого не додає для розкриття реальних механізмів злочинної поведінки, тому що ці механізми лежать за межами цієї особи [4, с.53].

Виходячи з цього, потребує на особливу увагу аналіз позицій кримінологів щодо розглядуваної проблеми у хронологічному порядку.

Спроби знайти такі риси у злочинців, які б відрізняли цю категорію людей як окремий тип людини, розпочались ще з кінця XVIII

століття з робіт Іоганна Каспера Лафатера, та на початку XIX століття з праць Франца Йозефа Галля. Так, наприклад, Галль стверджував, що у мозку людини можна виділити ділянки з яких виходять спонукання до вбивства, крадіжкам та іншим злочинним проявам. З багатьох прихильників точки зору, що злочинці відносяться до особливого типу людини особливо виділяється італійський вчений Чезаре Ломброзо, який вважав, що злочинцем не становляться, а народжуються. За теорією Ч. Ломброзо злочинець, це своєрідний хижак, якого необхідно виявляти за характерними рисами та ізолювати, або знищувати. Не зважаючи на численну критику теорії Ч. Ломброзо спроби знайти біологічні риси, які притаманні тільки злочинцям і через ці риси людина скоює злочини, не припинялись. У радянські часи на території колишнього СРСР у 20-х роках XX століття проблемами особи злочинця займалися переважно або лікарі, або юристи, які в своїх дослідженнях використовували медичні данні. Так, у січні 1923 року, виступаючи на Першому всеросійському з'їзді по психоневрології, відомий юрист С.В. Познишев закликав у питаннях вивчення особи злочинця віддавати пріоритет психологічним методам вивчення, які, на його думку, повинні проводитися в супроводі лікаря [5, с.285]. Але на початку 30-х років радянським урядом були закриті усі кримінологічні установи, звинувативши їх у ломброзіанстві. В той же час, не зважаючи на домінування соціологічного напрямку у кримінології, з розвитком медицини та біології спроби відокремити злочинців від інших людей продовжувалися. У 30 роках XX століття португальській нейрохірург Егас Моніс виявив ділянки мозку, які відповідають за рівень агресивності людини і розробив методику проведення операцій на мозку людини з метою зниження рівня його агресивності. За розробку методу лоботомії Е. Моніс у 1949 році отримав Нобелівську премію. В результаті багато людей по всьому світу було прооперовано, і тільки в кінці XX ст. проведення цих операцій було припинено. У середині XX століття набуло розвиток дослідження гене-

тичних факторів злочинності, що було пов'язано з розвитком дослідження хромосом. Вчені, досліджуючи генетичні аномалії, встановили, що зазвичай у жінок спостерігається комбінація хромосом «XX», а у чоловіків «XY», а у деяких осіб статеві хромосоми не парні, а потрійні комбінації типу «XXY» або «XYY». Після того, коли в США і Франції були виявлені у серійних вбивць, які скоювали свої злочини у дуже агресивній спосіб, наявність потрійної комбінації хромосом, то кримінологи висунули гіпотезу про те, що хромосом типу «Y» може сприяти агресивності людини у разі її дублювання в генотипі. Ця гіпотеза у 60-ті роки знайшла підтримку у деяких вчених, наприклад, у Шотландії П. Джекобс, провівши хромосомне дослідження, встановила, що серед злочинців доля осіб з хромосомною аномалією типу «XYY» більше, ніж серед законослухняних громадян. Однак у 1975 році на Другому міжнародному кримінологічному симпозиумі в Сан-Паулу німецький вчений Г. Кайзер навів данні досліджень, відповідно з якими відсоток осіб, які мають хромосомне відхилення, серед правопорушників приблизно дорівнює відсотку серед всього населення. При цьому серед злочинців, які мають хромосомну комбінацію «XYY», тільки 9 % засуджені за насильницькі злочини [6, с.7].

Свій внесок дослідження особи злочинця був зроблений і представниками психологічного напрямку. У XX столітті сформувалися два підходи до вирішення проблеми дослідження особистості. Перший (Г. Олпорт, Р. Кеттелл, Г. Айзенк) заснований на теорії рис та ідеї факторної організації вторинних властивостей, другий (К. Юнг, К.А. Абульханова) реалізується через принцип, згідно з яким все різноманіття проявів особистості може бути описано за допомогою категорії «тип особистості». Ці два підходи мають різні теоретичні підстави. Перший відноситься до апостеріорних теорій, логіка побудови яких заснована на принципі «від часткового до загального», другий – до апріорних, та спирається на принцип «від загального до конкретного». Українські кримінологи разом із іншими кримінологами СРСР почали засто-

совувати обидва підходи з середини 60-х років XX ст. Аналіз кримінологічної літератури дає можливість стверджувати, що кримінологами з того часу було запропоновано багато варіантів розуміння як самої структури особи злочинця та визначення її складових, так і її назви. Так, О.М. Джужа у деяких своїх роботах термін «структура злочинця» замінював на термін «система ознак» [7, с.96]. Інші українські кримінологи О.М. Бандурка і Л.М. Давиденко використовували паралельно з терміном «особа злочинця» також термін «схема вивчення особи злочинця» з виділенням відповідних підсистем (блоків) «особистих якостей», таких як: 1) демографічні ознаки (стать, вік, соціальний і сімейний стан та ін.); 2) ознаки, що характеризують особу в аспекті освітнього рівня, знань та ін.; 3) якості морально-психологічного характеру (чесність, порядність, принциповість, готовність взяти на себе відповідальність та ін.); 4) психологічні властивості (емоційна стійкість, внутрішня дисциплінованість, тверезість характеру та ін.); 5) біофізіологічні властивості (стан здоров'я, особливості фізичної конструкції та ін.) [8, с.66]. Інший український кримінолог І.М. Даньшин розглядав структуру особи як результат (або метод) групування ознак, властивостей, рис, особливостей цієї особи, та виділяв в її складі наступні елементи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; кримінально-правові ознаки особи злочинця [9, с.37–40]. А.П. Закалюк запропонував свій варіант структури особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, у тому числі: а) три відображають соціальну характеристику особи злочинця (її особистість): ознаки формування соціалізації особи; ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особистості; б) п'ять, що відображають біосоціальні ознаки особи: демографічні ознаки, які мають соціальне і психологічне значення; психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; індивідуальні психологічні риси; та у якості окремого блоку було виділено блок,

що містить ознаки, пов'язані з вчиненням злочину особою [2, с.258].

Диференціація злочинців може здійснюватися за різними ознаками в залежності від мети дослідження. Ми цілком розділяємо позицію М.Л. Давиденка, який вважає, що від біологічних особливостей залежить те, що візьме особа від навколишнього середовища, які громадські відносини ввійдуть до її структури [10, с.171]. Але з урахуванням предмета та завдання даного дослідження, а саме – особи злочинця у банківській сфері – слід погодитись з думкою О.Г. Кальмана, що вивчення біологічних детермінант злочинної поведінки здатне пояснити певні прояви агресивно-насильницької злочинності, але мало придатне для пояснення раціональної, свідомої поведінки при вчиненні економічних злочинів [3, с.85]. Особливого інтересу у зв'язку з цим, на наш погляд, представляє диференціація за деякими іншими ознаками.

Розробка іншого типу кримінологічної диференціації злочинців здійснювалась одночасно з першим напрямом, і почалась з типології щодо неповнолітніх правопорушників, що розробив у 30-х роках ХХ ст. М.І. Озерецький. Ця модель включала у себе чотири типи: випадкові; звичні; професіонали; стійкі [11, с.20]. Численні типології, що були запропоновані за багато років кримінологічних досліджень на території колишнього СРСР, після того в основному повторювали цю типологію.

Нового імпульсу надала монографія К.Є. Ігошева «Типология личности преступника и мотивации преступного поведения», опублікована у 1974 р. [12]. Розроблена автором типологія не може бути визнана універсальною, але вона беззастережно має велике наукове значення, оскільки заклала філософсько-методологічну основу подальших досліджень у цьому напрямку.

Залишивши осторонь загальні типології злочинців, розглянемо деякі з тих, що стосуються злочинців у сфері економіки. А.Й. Міллер виділяє чотири типологічні групи: перша – це особи, які прагнуть до накопичення грошей, нерухомого майна, інших матеріальних цінностей, як засобу перетворення їх у капітал;

друга група – особи, які вчинюють злочини заради задоволення надмірних особистих потреб або негативних потреб (пияцтво, розгульне життя тощо); третя група – особи, які вчиняють злочини шляхом задоволення тих чи інших реальних потреб (переважно побутових), у яких немає чітко вираженої антисоціальної спрямованості; четвертий тип – «блокомірцеві» злочинці [13, с.183–184]. О.Г. Кальман вважав, що серед чисельних типологій (класифікацій) злочинної поведінки у сфері економіки найбільш придатна для практичного використання класифікація, яка ґрунтується на соціально-рольовій функції особи, що бере участь в економічній діяльності і її регулюванні, оскільки враховує важливі елементи механізму злочинної економічної поведінки, на які, в першу чергу, мають бути націлені заходи попередження. Виходячи з цього критерію він виділяв такі класифікаційні групи: 1) посадові особи органів влади і управління; 2) власники, співвласники підприємства; 3) працюючі по найму матеріально-відповідальні особи, технічні працівники; 4) особи, причетні до економічної діяльності [3, с.98–99].

Таким чином, враховуючи розглянуті види типології для потреб вивчення особи злочинця у банківській сфері, вважаємо за можливе виділити такі класифікаційні групи: 1) посадові особи банків; 2) власники банків; 3) працюючі по найму матеріально-відповідальні особи, технічні працівники банків; 4) особи, причетні до банківської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 1995. – 512 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / Закалюк А. П. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
3. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми :

монографія / Кальман О. Г. – Харків : Гімназія, 2003. – 352 с.

4. Блувштейн Ю. Д. О содержании понятия «личность преступника» / Ю. Д. Блувштейн // Теоретические проблемы учения о личности преступника : сб. науч. тр. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. – С. 48–54.

5. Познишев В. С. Всероссийский съезд по психоневрологии, 1-й. Рефераты докладов / В. С. Познишев // Журнал психологии, неврологии и психиатрии – М. : Пг., 1923. – Т. 3. – С. 246–319.

6. Kaiser G. Genetic and Crime / Kaiser G. // Proceedings of II International Symposium on Criminology. – San Paolo, 1975.

7. Курс кримінології. Загальна частина : підруч. : У 2 кн. / [О. М. Джу́жа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 352 с.

8. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / Бандурка А. М., Давыденко Л. М. – Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.

9. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [І. М. Даньшин, В. В. Го-

ліна, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.

10. Давиденко М. Л. Еволюція вчення про особу злочинця / Давиденко М. Л. // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2014. – № 1137. – С. 169–172.

11. Озерский Н. И. Трудновоспитуемые дети / Н. И. Озерский – М. ; Л. ; Гос.уч.-пед. изд-во, 1932. – С. 217.

12. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения / Игошев К. Е. – Горький : Горьковск. высш. шк. МВД СССР, 1974. – С. 167.

13. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми) / [В. І. Борисов, О. Г. Кальман, В. П. Корж, І. П. Лановенко, Ф. А. Лопушанский, Г. А. Матусовский, П. М. Мельник, А. Й. Мілер, О. Я. Светлов, М. І. Сірий] ; ред. Ф. А. Лопушанский, В. І. Борисов ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т вивч. пробл. злочинності Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2001. – 264 с.

Герасимов О. В. Особливості здійснення кримінологічної характеристики осіб, що вчинили злочини у банківській сфері / О. В. Герасимов // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 10–14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_4.pdf

Розглядаються проблеми визначення феномену особи злочинця, надається аналіз розвитку вчення про особу злочинця, на основі порівняльного аналізу існуючих наукових типологій особи злочинця визначаються основні типи злочинців, які скоїли злочини у банківській сфері.

***

Герасимов А.В. Особенности осуществления криминологической характеристики лиц, совершивших преступления в банковской сфере

Рассматриваются проблемы определения феномена личности преступника, дается анализ развития учения о личности преступника, на основе сравнительного анализа существующих научных типологий личности преступника определяются основные типы преступников, совершивших преступления в банковской сфере.

***

Gerasimov O.V. Features of the Criminological Characteristics of the Perpetrators of the Crime in the Banking Sector

In the article the problem of defining the phenomenon offender, provided analysis of the doctrine of the offender, based on comparative analysis of existing scientific offender typologies defined basic types of criminals who committed crimes in the banking sector.